

ŽIVOTNA STAZA

NADRABINA MENAHEMA ROMANA

Kad se podno Bembaše, u laganom hodu pored velelepne Gradske vijećnice skrene preko "inat" mosta na lijevu obalu rijeke Miljacke, pod alejni drvored lipa, u dubini duše osjeti se ljepota Baš-čaršije i starog Saraja. Visoke, strme od grubo klesanog kamena sazidane obale rijeke, uz česte kamene kaskade na pješčanom oblutku rijeke, takođe ljudskom oku daju lijep, prijatan ugođaj!

Odmah preko tog zvanog "inat" mosta stara je džamija. Kad u prvi sumrak škiljave ulične sijalice zasvjetlucaju, tada se i hodža na munari javi, da svoj selam narodu objavi. Oko tog doba iz obližnje kafane začuju se zvuci tananog prima, zvučne violine i gromoglasnog berda. Melodije bosanskih sevdalinki i drugih pjesama, kroz čisti sarajevski vazduh daleko se razliježu! Ali najčešće čuje se: "Niška banja, topla voda..." Tad prisutni u jedan glas i to u izmjenjenom bekrijskom tekstu, pjevaju. Nešto podalje, na podzidu Miljacke, ispod bujnih lipovih grana nadnijetih nad samu rijeku, skriveno i stidno, zaljubljeni mladi parovi, uz omiljene pjesme, uživaju u svojoj samoći.

Kada se o vrelim, ljetnim danima golišavi mališani upute na kupanje, ne silaze niz gvozdene stepenice spuštene u rijeku. Da bi pokazali svoju hrabrost i nestašluk, oni se preko grubih kamenih gromada ugrađenih u podzidu spuštaju u Miljacku. Iako u plitkoj, užitak brčkanja u rijeci je najdraži. Nevješti bi i razbijene glave kući dolazili. No, ipak je Miljacka od davnina pa do današnjih dana djeci veliki izazov.

Za vrijeme Austrougarske monarhije, kada je na desnoj obali građena sarajevska Vijećnica, neke bosanske kuće bile su porušene. U inat rušenju kuća, jedan od vlasnika svoju kuću prenio je tik uz most, na lijevu obalu rijeke. Ta

zavjese sada proviruju neka nepoznata, tuđa lica. Krstare ulicama, zagledaju prolaznike iz puste želje, kako bi ugledali bar i jenog člana svoje porodice! Ozlijeđeni i u duši prazni, okupljaju se oko templja u Dobrovoljačkoj ulici, jedine svoje vjerske neporušene tekovine. Taj lijepi eškenaski templ septembra 1902. godine izgrađen je i posvećen u tada zvanoj Terezije ulici. Na radost i sreću među njima je i njihov voljeni, cijenjeni Rabin Menahem Romano. U godine je već zašao, pogurene je glave i blijedog pogleda, jer i njegove djece još na vidiku nema. Srce mu treperi i malo je nade u njemu da će ih više ikada vidjeti! Tužna srca Rabin opisuje te teške ratne dane: "Moja dobra Rahela i ja smo, hvala Adonaju, rat preživjeli. Uz mog najstarijeg sina doktora Samuela boravili smo oko Nove Gradiške. Nezavisna Država Hrvatska iako je sve Jevreje progonila do istrebljenja, zbog potrebe za medicinskim kadrom, mnogim ljekarima Jevrejima morala je podariti život. Nije bilo lako. Stalno se strahovalo da li će neki od ustaša, po svojoj ličnoj, zlokobnoj želji, kako im je bilo dozvoljeno, nas dvoje starih otpremiti u neki od logora smrti. Narod, seljaci, u danima racije skrivali su nas u zemunicama. Moj, u poslu pravedni i poštenu Samuel, sve je to kroz humanu ljekarsku etiku uzvrćao. Doživio sam i I svjetski rat, ali ovaj rat je neuporedivo teži, bolniji!" sa tugom u duši govori veliki i umni Rabin.

Tog u životu nedužnog Rabina, ipak tračak nade tješi: "Ako su Božjom voljom moja djeca preživjela, da li se bliži dan našeg viđenja?" I za koji dan prvi se pojavi doktor Jaša, uniformisan je borac Narodnooslobodilačke vojske. Uskoro najmlađi Majer iz zarobljeništva, također dođe roditeljima u zagrljaj. Doktor Samuel je još u Novoj Gradišci i za njega ne brine. Za sudbinu najmlađe kćerke Rikice roditelji ništa ne znaju. U čežnji da i njene vedre oči ugledaju, stalno su napeti.

.

U srcu Dobrovoljačke ulice u krugu, za čudo neporušenog eškenaskog hrama, u skromnom dvosobnom stanu, sada se nastanio sarajevski Rabin Menahem Romano. Nekad raskošna, bogato opremljena zgrada u Štrosmajerovoj ulici, u kojoj je do 1941. godine živio Rabin Romano, opljačkana je i opustošena. Ustaški zlikovci ubijedni u svoju konačnu pobjedu pograbili su sve što im se prohtjelo. Sve ostalo, a posebno vezano za jevrejske vjerske obrede nogama su izgazili. Bogata Rabinerova biblioteka, molitvene knjige, taleti, hanukije,

menore, vjerske odore, slike srednjovjekovnih rabina, livrusi iz španskog vremena (knjige), srebreno i bakarno "paskval" (osveštano) posuđe, sve je pokradeno, razbacano, spaljeno. Nešto malo od dragih uspomena nađeno je kod komšija. Da li su ih prisvojili ili željeli sačuvati, to nije poznato. To je rezbarena turska garnitura i bijeli, zelenom čohom i ogledalom ukrašeni čiviluk za kapute. Svaki pogled na ta dva draga predmeta oživljava uspomene na donedavno, u tišini i miru udobno i pobožno življenje.

Sada u ovom malom životnom prostoru, u skromnom okruženju, rabinerova porodica, sretna što je rat preživjela, pa i u njemu nalazi svoj spokoj i mir. Sjedeći uz prozor sa zalutalim mislima i pogledom na blage valove Miljacke, već dobro sijeda Rabinerica provodi svoje Božjom voljom doživjele dane. Lutajući mislima kroz prostor i vrijeme, zahvalna je Adonaju, što ratni vihor srećom, njenu djecu nije zatro jer u nadi i svoju Rikicu brzo očekuje. Uz mali molitvenik, na ladino jeziku, u predvečerje svakog dana Rabinerica se obraća Adonaju.

Ostarjeli, ali još duhom svježiji Rabiner rado će u predvečerje sjesti u vrtu templu, da uz samu Miljacku u hladu i blagi sarajevski vjetrić, odmara svoju dušu. Nije usamljen. Sa njim su Jevreji, njegovi vršnjaci, pa i mladi. Oni će sa mudrim, pametnim Rabinom voditi korisne i zanimljive razgovore. Po starom bosanskom običaju tu je kafa, šabeso, soda voda itd. Često će Tia Rubisa donijeti neki kolač, slično će učiniti i po neka supruga pridošlih u vrt templu. Ali voljeni Rabin često je tužan, šuti i razmišlja. "Šta je Sinjor Rabin, koja je nevolja?", pitao bi ga njegov bliski prijatelj i vršnjak Albahari David. "Znaš Davo", tužno bi zborio Rabin, "ne vidim našu mladost među nama, kome onda da u amanet ostavimo našu judejsku vjeru i lijepe običaje, ako naša djeca nisu sa nama?" "Ne tuguj Sinjor Rubi, jednog dana i oni će prići svojim iskonskim korjenima!" Samo mala utjeha u očevoj duši je, što u roditeljskom domu Rabinera ponovo okupljeni sinovi, stavljaju talet i zajedno sa ocem mole se Adonaju. A potom, do kasno u noć, dok bi brižna majka ljubila i milovala svoju djecu, nizale bi se tužne priče tog stravičnog, fašističkog zla. Presretni su što su im sinovi u tom strašnom vihoru rata, ostali živi. Ali od nedavno saznanje da su najmlađu Rikicu i supruga iz Šapca odveli zlikovci u nepovrat, otvorilo je tešku ranu u srcu roditelja. Rana bolno cvili i do kraja života u porodici Romano neće usahnuti. Najstarija kćerka Blanka još prije rata preminula je od tuberkuloze. I zbog nje majčino srce je ranjeno ali to je, rezonuje Sinjora Rahela, Božja volja bila.

.

Život se u gradu polako normalizuje. Vraćaju se i ostale preživjele porodice. Pretežno prognati Srbi i Romi, a dosta ih je i po logorima izginulo. Ostale narodnosti, koje su za Nezavisne Države Hrvatske i njemačkog fašizma živjele normalno, sada, skriveno, potajno osjećaju dio i lične odgovornosti prema onima koji su bili proganjani. Ali u tom nekom, zajedničkom zanosu, svi se zbližavaju, svrstavaju u rijeku pobjedonosnih slavljnika! Ipak u dnu duše stradnika, uz rijetke izuzetke pojedinaca koji oštro reaguju, potajno žari plamen doživljenog zla, pa i od nekih svojih komšija, sugrađana.

Sada, u slobodnom Sarajevu dani brzo, vrlo brzo odmiču. U tom, čudnom pobjedonosnom zanosu, ovi jedva čekani dani, dani bez straha i poniženja, čine čovjeka velikim, nezadrživim, neobuzdanim u svim svojim, do tada ugašenim htjenjima! Mladost cijele zemlje, a posebno jevrejska, koja je u godinama rata bila lišena svih sloboda, sada kroz učenje, obrazovanje želi nadoknaditi sve što je kroz četiri godine rata ispušteno. Sva se mladost zahuktala u želji za izgradnjom porušene zemlje! Ovaj talas snažno je ponio i jevrejsku mladu generaciju, jer ona u sebi nosi najžešće, najupečatljivije traume II svjetskog rata. Svjestan je toga i Rabin Romano i razložno pravda mladi jevrejski naraštaj, ali i u nadi da će, jednog dana prigrliti svoje, sada zanemareno jevrejsko porijeklo!

Od tri jevrejske bogomolje u gradu, jedino neoštećen je eškenaski templ u Dobrovoljačkoj ulici. Divni sefardski, moderni u centru grada, pred rat građeni templ opljačkan je, demoliran i fašistima je služio za konjušnicu. Odmah iza rata, uz molitvu Adonaju, otvaraju se teška, gvozdena vrata eškenaskog templa. Čisti i osveštava se, jer i on je bio zloupotrebljavan. "Sada nas je malo i svi smo isti!" logično razmišlja ta šačica preživjelih Jevreja. Pod jednim krovom hrama, molitvenu besjedu zajedno izriču eškenazi i sefardi.

Petkom uveče "noću di Šabat", pred samu molitvu "minjan" brižljivo bi se prebrojavali učesnici molitve. Ponekad se desi da nedostaje deset, po jevrejskom, vjerskom zakonu, potrebnih muškaraca za obavljanje "minjana". Stari Davo Albahari uvijek će za ručicu povesti unuka svoga pokojnog brata Jakoba. Mali Moric ratno siročče, sada je usvojeni unuk Jakobovog brata Davida. U slučaju potrebe i ako je mali, biće onaj "deseti". Kada bi se kući vratio, veselo bi zborio: "Nona i ja sam sa djedom pjevao". Nona bi ga pomilovala, poljubila, darovala bombonom i rekla: "Tako radi svaki pravi Jevrejin!" U ono poslijeratno doba i jedna bombona bila je dragocijena.

Kako vrijeme odmiče jevrejska zajednica u Sarajevu postaje sve brojnija. Sa svih strana sakupljaju se ti, u fašističkom režimu napaćeni i do krajnjih granica poniženi Jevreji. Sada su više nego ikad zbliženi, upućeni jedni

na druge. Neku izuzetnu, do sada nedoživljenu bliskost pružaju jedni drugima. Presretni su jer sada slobodno dišu, jer imaju svoj, pa makar i skroman kutak nad glavom. A oni, koji su svoj "kutak" povratili, ipak nisu srećni, jer je u njemu bez svoje porodice žalosno živjeti. Još uvijek sviježi, grozničavi prizori, u kojima i svoje najbliže gledaju, lebde im pred očima. Ipak lično su presretni, što su tu golgotu preživjeli. Poletni su, neka čudna snaga vuče ih naprijed! Ali česta tuga opsjeda i guši ih. Prolazeći ulicama svoga grada, na prozorima nekad svojih rođaka, prijatelja i znanaca više ne vide ta draga lica. Sada im te puste kapije, kao zle slutnje, paraju grudi. Nema ih, negdje u koncentracionim logorima, bezdanima, masovnim grobnicama, dušegupkama, izgubili su svoje nedužne živote. Gdje su mali Silvio, Tildica, Florica, gdje je stari tui Gedalja, Šabetaj, tia Mazalta, Berta i mnogi drugi? Nažalost nikad više nećemo čuti te dječije vesele, naivne i staračke mudre, dobronamjerne priče. Pa i to Jevreja što je živo ostalo, osakaćeno je. Životno stablo skoro svih jevrejskih porodica, sasječeno je. Na njemu strše samo jedna, rijetko dvije bolne, poluusahle grane. Samo četiri sarajevske porodice, za čudo ne bjehu uništene, familija Maistro Danka, Kamhi Arona, Albahari Davida i Albahari Samija.

I sada, poslije toliko prohujalih godina svi se sa čudom pitamo zašto i kako je moguće da su sva ta stradanja jevrejskog naroda neznatno ovjekovječena??!! Svaki pojedinačni slučaj je posebna ispovijest, koja ne smije pasti u zaborav! **TO JE APEL BUDUĆIM GENERACIJAMA DA SE TAKO NEŠTO NIKAD VIŠE NE DOGODI!!!**

U svim tim tegobnim doživljajima dobronamjerni Rabin naći će snage i mudrosti, da te tužne misli u dušama ljudi ublaži. I on je izgubio silnu familiju, ali iz njegove rabinske duše naviru čiste, vjerske misli "da je sve nedaće nužno ljudski, stoički podnositi!"

.

Sinovi Rabina uz roditelje ostaše malo vremena. Dr. Jaša, tada potpukovnik, vrati se u svoju jedinicu. Majer geometar, neophodan je u obnovi porušene zemlje. Upućen je u Bosansku Krajinu, koja je tokom rata najviše porušena, dr. Samuel još je u Novoj Gradiški. Do kraja pošteni sinovi Rabina Menahema sa radošću se uključuju u taj duboko izraženi narodni entuzijazam! I tada bi Rabin i ako se teško od djece odvaja, rekao: "I vi ste djeca ove zemlje i

vas je ona u svojim njedrima ljuljala i red je da joj puna srca uzvratite!" Ali u isto vrijeme i istom jačinom u njegovoj duši, kao i uvijek do tada, tinjala je iskonska želja za svojom pradomovinom IZRAELOM! Posljednjih godina snažno je vođen idejom svoga oca sarajevskog Nadrabina Merkada, Avrama J. Romana. Nadrabin Merkado još 1913. godine kao odani vjernik iseli se u Jerušalaim, da u toj Svetoj Zemlji svoje mošti ostavi.

Sva tri sina Rabina Romana odgovorne obaveze sa zadovoljstvom prihvataju. I tako u vrtlogu zajedničkog, združenog življenja sa ostalim nacionalnostima, rabinerovi sinovi sretoše i svoje životne saputnice. Najstariji Samuel i Jaša oženiše Hrvatice, a najmlađi Majer Muslimanku. Ta vijest za mnoge, a posebno stare, religiozne Jevreje odjeknula je kao grom iz vedra neba. Šapuće se, komentariše ali Rabinu niko to ne pominje. "Slušaj Davo šta se desi, Rabinerovi sinovi ne uzeše Đudije (Jevrejke)!" "Pa šta onda, i moja se i to najstarija kći, još u ratu uda za Srbina i on nam živote spasi!" žustro i gordo uzvratu David. I zaista ono malo preživjele jevrejske mladosti uzima inovjerce, inovjerke za bračne drugove. Roditelji, ako ih imaju, šute "takvo je valjda vrijeme!" Do tada, odgajajući svoju djecu u čistom, jevrejskom duhu, poslijeratni period naglog zaokreta u odbacivanju religije, potpuno je zbunio jevrejski kao i ostali narod. U Rabinerovoj porodici poremetilo se, spokojno vjekovima naslijeđeno religiozno osjećanje. Dosadašnja vizija svešteničke porodice, da će im buduće snahe "Đudije", obogatiti kuću jevrejskom unučadi, sada su potpuno usahle.

I za čudo, vrlo brzo engleske novine pišu o tom izuzetnom fenomenu. Ne zna se u kom kontekstu. Vjerovatno na temu "bratstva i jedinstva" u Titovom socijalističkom poretku. A možda je i dobronamjerno rečeno? Najveći stradalnici, izloženi najbezdušnijem genocidu od fašističkih režima u Evropi, Jevreji, NE MRZE I OTVORENI SU ZA SVE LJUDE. To može samo izabrani narod, duge biblijske, Mojsijevske tekovine!!"

Rabin Menahem i pametna Sinjora Rahela nerado o tome govore. Svaki komentar bio bi izlišan. Pravi komentar, koji bi iz srca potekao o njemu je neuputno govoriti. Ipak razumna i duboko vjerska odrednica tješi i znatno umiruje dvoje starih, pobožnih roditelja. "Jer odluku svojih sinova treba poštovati. Odrasli su i imaju pravo da po svom nahođenju i želji žive!"

Ali u životu je dobro znano, da mnogo toga što na prvi pogled izgleda crno, polako, vremenom postaje svijetlo, blisko i privrženo. Lijepe, mlade snahe Fanika, Nada i Fahrija znajući da ulaze u visoko cijenjenu porodicu, da su snahe poznatog Rabina Jugoslavije i da su stekle pametne, pažljive muževe, nastoje da to svojom pažnjom i ljubavlju uzvrate! Raduju se svakom susretu sa starim, dobrim roditeljima. U toj pobožnoj kući uvijek su sa ljubavlju i radošću primljene. Mladim, neiskusnim snahama odgojenim u drugom životnom miljeu,

prijalo je što u tom VELIKOM DOMU osjećaju prisnost i toplinu. Tu bliskost, neposrednost i blagi, umirujući ton u svom okruženju rijetko su sretale. Sve značajno, poučno i vrijedno od majke Rahele brzo i rado su prihvatale. Kućni-jevrejski način života, ishrana i sve ostalo, mlade snahe rado su usvajale i još se u tome vidno natjecale. Pri svakom prazniku Rabiner bi pozvao cijelu familiju. Veliko zadovoljstvo ocu činili su sinovi, kada se zajedno sa ocem pomole Bogu. Blagi očevarstveni ton, uz gromko pojenje sinova, uvećalo bi svečanu prazničku atmosferu u kući. Snahe bi se svečano obukle, a po jevrejskom vjerskom običaju, prilikom molitve, na glavu bi stavile maramu. Na ulazu u kuću roditeljima bi ljubile ruku.

Uskoro je u Sarajevo došao i Samuel. Kako su ostali sinovi vrlo brzo napustili Sarajevo, to je Samuel svojim prisustvom znatno ublažio prazninu u roditeljskoj kući. Navraćao je svakodnevno i uvijek, kao u mladosti, taj roditeljski kutak smatrao je najdražim. Samuelova supruga Fanika sa ljubavlju je prihvatila sve obaveze prema starim, dobrim roditeljima. Sve je to, a što stari roditelji u tolikoj mjeri nisu očekivali, valjalo cijeniti. A kada bi Samuئل u roditeljsku kuću i djecu poveo, veće radosti nije bilo. Tada bi svaki kutak u kući zablistao. Nona bi uz lijepe kolače, sa izuzetnim ushićenjem, pričala o svojoj mladosti. Svaki put unučići su je molili, da one divne pripovjetke, ponovo ispriča. A kada bi nona nešto malo priču izmjenila, unučići bi je opomenuli da prošli put nije tako pričala, rekavši doslovce šta je prošli put rekla. Na to bi stari nonu sa ponosom rekao: " Moji unuci su dobri, ali i Božjom voljom i bistri, pametni!"

Vrlo brzo, jedno za drugim počеше se rađati i ostali unuci. Starim, dobrim roditeljima snahe i sinovi podariše sedmero unučića. Svi su im jednako voljeni i rado očekivani u Rabinerovom domu. Kada se uz stepenice začuju dječiji glasići nona hitro otvara vrata i presretna uzima djecu u zagrljaj. Ta dječija, mala bića zdušno su urasla u srca none Rahele i starog Rabina.

.

Jednog izuzetnog dana 1948. godine, dana koji se vjekovima očekivao, poslije dvijehiljade godina, donijeta je istorijska odluka o osnivanju zemlje Izrael na tlu Palestine, jevrejske prapostojbine. Veliko stradanje jevrejskog naroda u II svjetskom ratu, za vrijeme vladavine Hitlerovog fašizma, navela su zemlje pobjednice Ameriku, Rusiju i Englesku, da jevrejskom narodu vrata

njegovu pradomovinu. Da ga oslobode vjekovnog ropstva u rasijanju i da za uvijek prestanu progoni i pogromi tog naroda.

Krajem devetnaestog vijeka pod vođstvom Teodora Hercla rađa se cionistički pokret Jevreja u galutu (prognanstvu) za povratak u Erec. Odlučna, snažna misao Teodora Hercla, koja je glasila "AKO TE ZABORAVIM JERUŠALAJME, NEKA MI USAHNE DESNICA!!", bila je jedna od najjačih vodilja jevrejske omladine u galutu. Na organizovanim poljoprivrednim imanjima zvanim "hahšarama" dobrovoljci za odlazak u Erec, obučavaju se za rad u poljoprivredi. Već početkom dvadesetog vijeka kreće prva alijska (transport). Među njima je i kćerka Rabina Kabilja iz Sanskog Mosta, studentkinja Kika Kabiljo. Kako je tada Palestina bila pod engleskim protektoratom, to se od Engleza otkupljivala zemlja za osnivanje-izgradnju Kibuc, kolektivnih prebivališta za pridošlu jevrejsku omladinu. Sa zanosom kreću i djeca bogatih roditelja, jer u srcu nose tu, Svetu zemlju, koja je od davnina Bogom dana jevrejskom narodu!

Postojala je mala plavo-bijela kasica "Kerem kaemeta", sa velikom Davidovom zvijezdom na njoj. U svim jevrejskim kućama prilikom posjeta i blagdana, punila se novcem. Bio je to značajan udio Jevreja svijeta u otkupu Svete zemlje. Taj novčani doprinos dijaspore imao je veliki emotivni značaj! I na taj način jačana je veza dijaspore i svoje pradomovine. Velika čežnja za svojom Svetom zemljom iskazivana je i jednoglasnim pripjevom pri završetku svake molitve: "Esto anjo a ki, altro anjo a Erec!" (Ove godine ovde, iduće godine u Erecu!")

I taj dan, koji je vijekovima očekivan, konačno je došao!! Radost i neizmjernu razdraganost osjeća svako jevrejsko biće. Taj veliki događaj, poklon cijelog svijeta jevrejskom napaćenom narodu, proslavlja se na svim kontinentima. Ali ta velika radost, u mnogim jevrejskim porodicama donosi uznemirenost i bol. Želja za povratkom u obećanu, Mojsijevu zemlju, dovodi u dilemu mnoge jevrejske porodice. Svako je nečim vezan za rodnu grudu, brakom sa inovjercem, inovjerkom, roditelji zbog neodlaska djece i mnogo drugih razloga. A neki i rodnu grudu ne žele napustiti, jer samo nju smatraju svojom. Svakom pojedincu zatečenom u ovoj situaciji srce se kida, hoda kojekuda, traži mišljenje, savjet, utjehu. Rijetko je nalazi, jer u tom teškom, sudbonosnom DA ili NE, nemoguće je dati pravi savjet.

Šta ih tamo čeka, o svačemu se razmišlja? Napuštaju se radna mjesta, kuće, imovine, navika na od djetinjstva stečeni način života. Ide se u neizvjesnost, na голу i suhu pustinju, ispresjecanu Arapima-Beduinima vjekovnim neprijateljima. Kruti stav državnika Jugoslavije bio je da nakon napuštanja zemlje, nikom povratka u Jugoslaviju više nema. Da svu nepokretnu

imovinu iseljenika usvoji država. Tako okrutne, nerealne odluke tadašnjeg režima bacaju mnoge u depresiju i bezizlaznu situaciju.

Već u ljeto 1948. godine polazi prva "alia" (transport) za zemlju Izrael. Taj do sada malo poznati termin, postaje svakodnevno i mora i radost. Familije koje u "aliju" ulaze u kompletnom sastavu i pored neizvjesnosti koja ih tamo čeka, presretne su. Oni koji se "polove" očajavaju, jer samo prije dvije godine pod teškim okolnostima bili su odvojeni, ne znajući jedni za druge. Zar ponovo da roditelji napuštaju djecu i obratno? Ispraćaji na željezničkoj stanici, uz obilje suza i bola, ostaju nezaboravni. Mnogima se, u tadašnjim okolnostima, sa razlogom činilo "da ako povratka nema, nikad više ni viđenja nema!" Ali žalost i tugu nekih, nadmašuje zadovoljstvo većine jevrejskih porodica! Jer su kroz vjekovni "galut" (izgnanstvo) preživljavali težak, ponižavajući život.

Ta nacionalna zajednička radost, potiskuje pojedinačne traume. Poslije toliko godina života u tuđim zemljama kao bespravni građani, neopisivo je i veličanstveno saznanje da postoji zemlja Izrael i da će kao i ostale zemlje, biti upisana u geografsku mapu svijeta! Sretni su Jevreji, što neće više biti narod bez korijena, a najsretniji što će u slučaju nekog od novih pogroma nad jevrejskim narodom u galutu, imati svoju pravnu i bratsku zaštitu, a moći i iseliti se u nju.

Zdravi, mladi Jevreji puni zanosa, već sad taj sivo-žuti pustinjski kolorit, vide u svježe zelenim oazama sa bogatim južnim voćem. Sa zadovoljstvom u duši zaključuju Jevreji: "Ponovo će poslije dvije hiljade godina Jerušalaim i Salamonov "Zid plača" biti jevrejski. Nove generacije će pod "Zidom plača" svoje radosti, boli i nova htijenja punim srcem iskazivati. Na otkupljenoj zemlji, u tada zvanoj Palestini, izgrađeni su radni kolektivi "Kibuci". U njima mlada ideološki čvrsto opredeljena jevrejska omladina već duži niz godina gradi svoj novi Erec! Njihov prevashodni cilj je da u svojoj pradomovini izgrade modernu i bogatu zemlju IZRAEL! Tu je i mali broj "Sabra" (starosjedioca) koji su pri progonu Jevreja od strane Rimljana, pukim slučajem ostali u Palestini. Oni će, nadaju se doseljenicima biti od pomoći! Tako će, vjeruju novopridošli Jevreji u toj mnogo godina otuđenoj zemlji, ipak naći svoje mjesto pod suncem!

I porodica Romano je u velikoj, bolnoj dilemi? Preuzvišenom Nadrabinu zaslužno mjesto je u Erecu. Stari Rabin pri svakoj molitvi svoj voljeni Erec i grob roditelja sa tugom opjeva. Nekoliko puta kao hadžija bivao je u Izraelu. Tada bi Svetu zemlju i grob roditelja svim srcem obgrlio. Davne puste želje, sada Rubi Menahem ima na vidiku. Od djetinjstva snažno gajena je ljubav prema pradomovini i čežnja mu je da uz oca, nekad sarajevskog Nadrabina, preminulog davne 1937. godine u Izraelu i on bude sahranjen. Svoje posljednje godine života želi da uz Zid plača odano posveti Adonaju i da svoje

mošti, kao i otac, utka u Svetu Mojsijevu zemlju. Stari Rabin brižno očekuje konačnu riječ svojih sinova. Neizvjesnost je velika, ipak uz mali tračak nade, zamišlja dugo očekivani put u Erec. Ipak snovi dvoje čistih jevrejskih duša Rabinera Menahema i Rubise Rahele ostaše neostvareni. Poslije razumnog razgovora sa sinovima, stari Rabin ne bi toliko odvažan kao njegov otac. Spustio je krila i sa svojom brojnom familijom ostao na rodnoj grudi.

. . . .

I dalje život u porodici Romano teče uobičajeno. Dječica brzo odrastaju i svakim danom sve više saznaju kome pripadaju. Ponosni i gordi su na to. Veliko poštovanje svih prisutnih u templu prema njihovom nonu, uvjerava djecu, da im nonu mnogo i još više nego što mogu zamisliti, vrijedi. A kad vide da mu čak i stare žene ruku ljube, onda ga i svemoćnim smatraju. Unučići su pri svim praznicima lijepo obučeni. Presretni su što tada, iako sitnim, dječijim poklonima darivaju nonu i nona. A sa nestrpljenjem očekivaju uzvratne poklone, koji će naravno biti vrijedniji i ljepši.

Najstarija unuka Blanka nosi ime davno preminule tetke Blanke i ponosna je na to. Često je u školi zapitkuju djeca, kakvo je to nepoznato ali i lijepo ime? Ona bi im sa ponosom odgovorila čije ime nosi i kojeg je porijekla. Blanka je lijepa crnkica, prava Jevrejčica. I ako podalje stanuje, svako malo je kod none. Prijatni ukusi mirisnih jela, sa kojima će kod none se osladiti, snažno je pri izlasku iz škole, vuku noninoj kući. I danas, kada Blanka o tome priča sa žaljenjem zaključuje, da tako opojne pomješane mirise vanile, limuna i karanfilčića od tada, više ni u jednoj kući nije osjetila. Ta aromatična simbioza mirisa sigurno u njenom sjećanju neće nikad isčeznuti! Mlađi Samuelov sin, Slobodan, iz duboko cijenjene i jedva čekane slobode, simbolično nosi to ime.

Iako pobožni, u sveštiničkoj porodici Romano djeci se nikad nisu nametala vjerska ubjeđenja. S obzirom na to da u sebi nose znamenja dveju religija, umni pravedni Rabin prepustio je djeci da sami odaberu svoje oprjedjeljenje. Pa zato ih ni sad, u ranoj mladosti ničim ne opterećuje. I pored velike suzdržljivosti none i dede, djeca su se mnogo, iskreno radovala svakom prazniku kod none. Sav taj ceremonijal pri slavljenju doživljavali su mistično, a ujedno svečano i uzvišeno. Veliku podršku pružao im je i otac Samuel, koji se uz svoga oca, starog Rabina predano molio Adonaju! I ako su riječi pri molitvi djeci potpuno nepoznate, počeli su sve svetkovine kod nona usvajati, smatrati ih

svojim. Rabiner, nono, bio je presretan, a i kod Boga neokaljan, pravedan jer nikad ničim nije želeo da unuke pridobije za svoju religiju. "Bio bi to veliki grijeh", smatrao je preuzvišeni Rabin.

Kako Rabin sa radošću zagleda u starog Davida, kada čvrsto držeći za ručicu, uvodi svog unuka Morickana u templ. "Kako bi rado i ja poveo mog unuka Slobodana, ali ja na to nemam pravo. Ne smijem dozvoliti da u njemu prevlada jevrejsko osjećanje. Moj unuk mora biti odgojen u jednakoj ljubavi prema majčinoj i očevoj vjeri!" Religioznim principima odani Rabin duboko poštuje jevrejski vjerski zakon, da je djete nasljednik majčine vjere. Dok o svim tim zakonskim propisima Rabin ozbiljno brine, sinovi i snahe zaneseni drugim, momentalno postojećim shvatanjima života o tim problemima ne razmišljaju.

Ali i ne sluti stari, dobri Rabin da je i Davidovo srce ojađeno. Davidov sin Moric sve do rata, iako posve mali, uz oca sa taletom o vratu, molio se Bogu u templu. Kako je uz blagi, topli bariton i lijepo pjevao, otac je sa izuzetnom radošću, maštao da mu sin postane rabin. Da u Beču izuči tu visoku školu. Danas njegov sedamnaestogodišnji dječak, sa zadovoljstvom radi na izgradnji porušene zemlje. Na molitve i na templ ne misli, a David ga za ručicu više povesti ne može.

Po staroj narodnoj izreci "dobro se dobrim vraća", poštenu Rabinerov stav da na unučad ne treba utjecati, da sve treba prepustiti njihovoj volji, sada starom Rabinu dobro dobrim je i uzvraćeno. Jednog petka uveče, dok je nono sa taletom prilazio vratima hrama, sitnim, ubrzanim koracima pridružio mu se unuk Slobodan. Svjestan da je to samo njegova volja i da od strane nona nije potekla, uzeo ga je za ručicu i uveo na velika božja vrata. Ta velika svečana dvorana u koju je sa roditeljima već nekoliko puta zalazio, sada mu se, uz velike raskošne, jako osvjetljene lustere, učinila još svečanijom, još veličanstvenijom! Tihi, nerazumljivi, jednoglasni šapat, uz česti pripjev učesnika, učini mu se veoma dirljiv. Svi u rukama drže "livrus" (molitvena knjiga) i često ljube, skidajući ga sa glave, pričvršćeni "tifila" (u kožnom omotu ispisanih deset božijih zapovjedi). Iza sebe na kraju prvog reda, ugleda i svoga oca, što mu posebnu radost pričinilo. Čudno mu je da ćutljivi, mirni nono, u templu tako glasno pjeva? Pitao se zašto nono i on stoje za nekim visokim stolom sami, a poniže od njih svi ostali? Ugled i Morickana, potrča mu, ali nono ga vrati nazad.

Po završetku molitve prepun nerazjašnjenih prizora, vratio se sa nonom kod none. Prepun radosti u duši, draga osmjeha, vodeći unuka za ručicu, Rabin toplo pozdravlja ukućane "bojn Šabat" ("dobro subotnje veče"). Sa dva kandila (svećnjaka) na sred stola, uz svečano pripremljenu večeru za "noći di Šabat", dočekali su ih ukućani. Svi bi ustali, nonu i noni poljubili u ruku, a nona vesela, sa toplim, blagim pogledom, poljubila bi ih u čelo. Radosno bi mali Slobodan

otpočeo svoju zanimljivu priču, uz dosta pitanja zašto i kako to? Mirni, uvijek sabrani otac Samuel, za sve je sinu dao prikladno objašnjenje. Majka, mlađa snaha vesela lica zagrlila sina i reče: "E od sada, sa svojim nonom idi u templ i moli se da tvom dobrom nonu i noni Bog podari dug i lijep život!" A otac Samuel iz dubine duše, bez imalo podozrenja, progovori: "Tako ćeš postati dobar Jevrejin!" Svakog petka uveče, kada bi sa roditeljima pošao kod nona, tražio bi crno odijelo "jer takvo odijelo imaju svi koji se mole Bogu." Od Morickana smatrao se vrijednijim, a i odvažnije se držao, jer je sa svojim nonom stajao na pročelju templa.

Ostala dva sina koji žive podalje, jedan u Beogradu a drugi u Banja Luci, nastojali su da roditelje posjete u dane najvažnijih jevrejskih praznika, za Roš Hašana i Jon Kipur. Tada bi ta mirna, spokojna kuća starog Rabina bila puna mladosti, radosti i čudne sjete. Da će tu veliku radost roditelji i sinovi doživjeti, niko za vrijeme rata nije vjerovao. No božjom voljom i pukom slučajnošću, preživjeli su. Za sestrom Rikicom, koja je svoj nevini život, zajedno sa suprugom u zloglasnim "dušegupkama" izgubila, svi tuguju ali najranjivije je majčino tužno, do groba nezaliječeno srce. Uz dva unuka i pet unučica uz pristojne i pametne snahe, padale su u zaborav donedavne misli da bi samo uz snahe Jevrejke kuća bila sretna i zadovoljna.

. . . .

Taj topli, mirni dom Rabina Romana sa radošću, otškrinjenih vrata, dočekivao je svoje sunarodnjake, kao i sve ostale dobronamjerne posjetioce. Ono malo u ratu preživjelih, starih Jevrejki poštovale su i voljele Rubisu Rahelu. I ako joj je već podosta godina, svojim uvijek ugladenim, lijepo odjevenim izgledom, bujnom, urednom kosom, uz bogat nakit na sebi, djelovala je dostojanstveno. Svoje gošće rado je primala. U dugim, zanimljivim pričama provodile bi prijatne sate u toj toploj, po svemu prisnoj svešteničkoj kući. Kako se Sinjora Rahela po gradu malo kretala, a ipak bila je radoznala šta se u njemu dešava, pri ulazu gošće je već sa vrata pitala: "Luke sta nuovo a čarši?" ("Šta ima novo u gradu?) Za sve vrijeme njihovog časkanja Rabiner bi sjedio u svojoj fotelji, na uglu sobe. Čitao livrus (molitvena knjiga) ili novine. Rijetko kad, ako nešto značajno čuje, uključio bi se u razgovor i dao svoj lični komentar.

Iako je u tom poslijeratnom periodu bila velika oskudica, Rubisa Rahela nastojala je da sve lijepo u kući sačuva za svoje goste. Tako bi se na stolu našlo

raznih slatkih i slanih španjolsko-bosanskih specijaliteta. Često u posjetu dolazile su domaćice iz poznatih sarajevskih sefardskih porodica, kao Tauber Bončika, Kamhi Regina, koja joj je bila i rođaka, Ovadija Rikica i mnoge druge. I nešto mlađe Jevrejke, koje se još za Kraljevine Jugoslavije pri vjenčanju, kao "novije" (mlade), dobro sjećaju Rabinerice tia Rahele, posjećivale su je jednom do dva puta godišnje. I one sa poštovanjem pijetatom dolazile toj voljenoj porodici.

Najveću radost u duši osjećali bi Rabin i Rubisa Rahela kada bi na purimskim zabavama ugledali naše najmlađe, zu zdravu i jedru omladinu. Zagledajući i stalno ne skidajući oka sa te divne mladosti, zahvalni su Adonaju što se pleme Izraila nije zatrla. Što zlokobni fašisti svoje genocidne namjere, do kraja nisu sproveli. Sjedeći na pročelju velike sale, sa zadovoljstvom primali bi pozdrave i rukoljube naših mladih generacija.

Također velika radost u blistavom oku tia Rahele videla bi se kada bi se na kućnom pragu pojavila ta mala crnooka još svježija i vitalna Levi-Albahari Luna. Nekad još prije četrdeset godina u lijepoj Banja Luci, u samom Ciganluku, uz dražesni, plahoviti, modri Vrbas, u neposrednoj blizini sveštenečke porodice Romano, živjela je i mala Lunica. Uz svoju udovu Bikinu, živjela je njena kćerka Flora, Lunicina majka sa porodicom. Lijepe dane, provedene uz staru, pametnu Bikinu tia Rahelu ne može zaboraviti. Isto tako dobro pamti vrijeme zajedničkog odrastanja i druženja Bikinine unučadi i svoje djece. I za veliko čudo, ti davni dani u sjećanju tia Rahele nisu ni malo izbljedili!

"Mi kirida, asenta Ti ondi mi, para Ti asentir e aver maz mižor!" (Draga moja, sjedi pored mene, hoću da Te bolje vidim i čujem!) Želim da dobro osluhnem ono lijepo vrijeme našegavnog življenja, u nekadašnjoj Austrougarskoj Monarhiji." Sa izuzetkom, tog teškog I svjetskog rata, lijepa su sjećanja na zajedničke dane bliskog življenja Jevreja u Banja Luci. I tada je Rabin Menahem zračio roditeljskom toplinom za Jevreje cijele Bosne i Hercegovine.

Rabin Menahem u to davno vrijeme kada su brigu o ljudima uglavnom vodile sveštenečke institucije, i u tom pogledu bio je mnogo angažovan. Njegova briga za siromašne porodice, djecu-siročad, za bolesne, za školovanje jevrejske djece u višim školama u Zagrebu i Beču i sve ostalo vezano za humanitarne aktivnosti, svesrdno je pomagao. U cilju očuvanja duge jevrejske tradicije, bio je veoma uporan u zbližavanju jevrejskih porodica u manjim mjestima. Svesrdno se zalagao u podizanju bogomolja i očuvanju starih jevrejskih grobalja. Sve je to bila uspješna djelatnost prodornog, inicijativnog Rabina. Presudan utjecaj za navedene aktivnosti, uz ostale bogate Jevreje, imao je Rabin Romano. Skoro u svemu, njegova riječ bila je odlučujuća.

Posebno je kroz jevrejske anale ovjekovječena zahvalnost Rabinu Romanu što je obnovio i primjerno obilježio grob-čavru poznatog Rabina Mojsija, Moše Danona prosvjetitelja, učitelja svetoj vjeri i jevrejskom moralu. Glavni Rabin- Haham Baša- "savršeni mudrac", nacionalni i svjetovni predvodnik jevrejskog naroda Mojsije, Moša Danon iznenada je preminuo 1830. godine u selu Krajišini nedaleko od Stoca u hodočašću na putu za Jerusalim.

Nezaboravna su tužna sjećanja na ratne dane 1914. godine kada je Austrougarska mobilisala srpski, muslimanski, hrvatski i jevrejski živalj. Banja Luka je bila sablasno pusta. Samo bi se poneki starac u poodmaklim godinama, ili po neki dječčić mogao sresti na ulici. Slabe, skoro nikakve veze sa ratištem nisu bile, semo tu i tamo, ako se neko osakaćen sa bojišta vrati. Ipak znalo se da se na frontu puno gine, te je svakako srce žitelja Bosne bilo uznemireno u iščekivanju tužnih vijesti sa ratišta. Posebnu žalost, koju ispoljiti nije smio, nosio je srpski narod, jer je "brat na brata udario". U gradu pucnjava se nije čula, samo što su uz Drinu odjekivale grmljavine silnih topova i haubica. "Jadni taj narod preko Drine, teško će napad, skoro cijelog Zapada izdržati", potajno razmišljao je srpski i jevrejski narod.

Pored svih tih, tumornih sjećanja na ratne dane u Banja Luci, još su svježija sjećanja na mračne ratne noći, kada se uz slabu lojanicu, tek nešto svjetla naziralo. Mlade, zaljubljene djevojke pri mjesečini čitale bi ljubavne romane kao i omiljeni časopis "Mirjam". Bez imalo hljeba, ili nešto kukuruze, zobenice, jele su se uglavnom suhe, kuhane šljive, ali sada bez ukusne ovčetine u njima, jer meso i brašno išlo je na front. Ukusan je bio i pekmez "bestilj", spravljen od suhih krušaka.

Uz te tumorne uspomene na I svjetski rat, Tiaster Rahela i Luna, potsjećaju se i na bezazleno djetinjstvo Rabinerove i Haimove djece. Sva djeca redovno pohađala su "maldar" (jevrejsku osnovnu školu), redovno su išla u templ, a najviše vremena provodila su u igri. Rena, Blanka, Sarina i Lunica igrale su se sa lutkama, a Samuel, Jaša, Majer, Haim i Leon šutali su najčešće "krpenjaču", igrali se "kamena s ramena" i piljaka. Nekada bi iz kuće ukrali karte i "žandar" bi negde u ćor sokaku "oštro pucao". Često miran život u Ciganluku uznemirila bi dječija svađa, a po nekad i tuča mališana. Iz velikog straha i poštovanja roditelja, bilo bi dovoljno da se sa vrata začuje Rabinerovo ili Luninog oca Haima "jabasta" (dosta je) pa da se odmah djeca umire. Istrage i traženja krivca nije bilo, a ako je trebalo, bili bi svi jednako kažnjeni. U potsjećanjima na davne uspomene, počesto je učestvovao i Rabin. Sa oduševljenjem pričao je o Lunici, curici od sedam godina, koja je bila lijepa i veoma umiljata.

Podsjeća se Rabin Romano izuzetnog događaja tih davnih godina, kada je udova Moše Albaharija, pobožna Jevrejka iz Tešnja još 1910. godine otišla u Palestinu, da u Svetoj zemlji umre. To je majka sada njegovog dobrog prijatelja, a Luninog muža Davida. Pa onda za očekivati je bilo da njegov otac, sarajevski nadržabin istu želju u svom životu ostvari 1913. godine.

Tako lijepe uspomene Rubisa Rahela i Luna do u sam sumrak prepričavaju, kao da to sada doživljavaju. Obazriva rabinerska porodica izbjegava razgovor sa Lunom o tragičnoj smrti njenih roditelja. Na kraju samog rata 1918. godine ostala je siročić, oba roditelja umrla su od španjolske groznice. U toku tih, još vedrih razgovora, Luna bi se trznula: "Oprostite Sinjora Rahela, već je sumrak, a ja koke nisam zatvorila, a Davo je sam, treba arvid (večernju molitvu) praviti, pa moram hitno kući!" Poljubi oboje u ruke i trčeci uz Dobrovoljačku, stiže u svoj Mali Alifakovac.

Navodimo također uspomene Levi-Albahari Lune na sveštenučku porodicu Menahema Romana kroz "Sjećanja iz Banja Luke" u Jevrejskom pregledu- Beograd, br. 5-7, juni-juli 1982. godine. "Mi Sefardi smo imali dobrog i divnog rabina Menahema Romana. Dugo se zadržao u Banja Luci, poslije je otišao u Zagreb, pa u Sarajevo. Svi smo mogli samo dobro da čujemo i naučimo od našeg Rabina. Bio je jako skroman, povučen, nenametljiv, a vjerski obrazovan. Odlično je govorio hebrejski znao je da protumači sve vjerske običaje i poznao je istoriju Jevreja. Na sve što nas je interesovalo, dobijali smo odgovor od njega. Inače je bio spreman i voljan da nam pruži i druge savjete, ukoliko smo ih tražili. Moja porodica je i poslije II svjetskog rata bila vrlo bliska sa porodicom rabinera Romana. Moj Davo i ja odilazili smo često kod njega i njegove žene Rahele sve do njihovih poslednjih dana života. Njihov sin Jaša Romano, oficir JNA, dolazio je kod nas u Drvar za vrijeme rata, a Samuel, ljekar, bio nam je uvijek pri ruci, kad nam je bila potrebna ljekarska pomoć. Treći sin je Braco geometar".

. . . .

I pored značajnih posjeta pri praznicima porodici Romano, iskreno, blisko druženje Rabinera i Davida zbivalo se u parkiću templu svakog petka, kad bi na "minjan" dolazili. U zimskim danima, uz toplu furunu, učesnici službe Božije, provodili bi prijatne popodneve trenutke u predvorju templu.

Za vrijeme velikih jevrejskih praznika, Roš Hašana, Jon Kipur, na balkonu templu sjedile bi zajedno Sinjora Rahela i Luna. Luna je suzdržljiva, nenametljiva, uz to bistra. Sa njom je moguće o svemu, što je u domenu ondašnjeg življenja, razgovarati. Zbog, nekog još bliskog vezivanja za porodicu Levi iz Banja Luke, tia Rahela i danas nalazi u Luni najbližeg sagovornika. Pomalo bi u templu i popričale ali su se brižno i odano molile Adonaju. Za Jon Kipur, taj najveći jevrejski praznik, kada se Bogu moli za okajanje grijeha i cijeli dan sjedi u njemu, Luna bi donijela žute, mirisne dunje. Izbockane karanfilčićima, pružale bi prijatno osvježanje na taj "dugi dan". Tog dana ništa se ne jede niti pije, što bi za Jevreje značilo veliki, zahvalni čin Adonaju! U tim poslijeratnim danima nije templ, kao nekad, bio prepun od najstarijeg do najmlađeg. U njemu su sada stare osobe, dok ono malo preživjele mladosti rijetko u templ dolazi. To je bilo bolno za prisutne. Tako bi se molitve odvijale u sjenci tuge i usamljenosti.

"Kirida, gdje su Tvoja djeca" govorila bi Rabinerica. Luna tužna, sigurna je da i ako zamoli djecu, oni doći neće, te bi ih na neki način pokušala kod Tiaster pravdati: "Znate Sinjora Rahela oni mnogo uče, treba nadoknaditi izgubljene godine u ratu. Pored toga stalno ih angažuju u tim omladinskim akcijama. Oni svoju judejsku naciju sigurno napustili nisu i jednog dana vjerujem, **VRATIĆE SE SVOJIM KORJENIMA!!**"

U noninom srcu ponekad tinjao bi tračak žali, što bar jedan od sinova ne oženi Jevrejku. Rabin je u tome bio suzdržan, šta je u duši osjećao, ocjeniti se nije moglo?

Iste sudbine je i Luna. Sve tri kćerke pošle su za inovjerce, te su razumjevanje i zajednički bol bili obostrani. Ali sa dozom optimizma Rabinerica bi tješila Lunu: "Mi kirida (draga moja), tvoj sin je oženio Jevrejku i to iz poznate porodice Maistro i ako ih Adonaj obdari sinom Albaharijeva loza neće se utrti!" "Jeste Sinjora Rahela, samo oboje malo pažnje pridaju svojoj vjeri ali takvo je valjda vrijeme, proći će i to, ništa vječno trajalo nije", još bolnije odgovara Luna.

Svake godine kada bi obitelj Romano pripremala "limut" (molitva za mrtve), Luna bi spremala lukumis (kolačići od patišpanje). Trebalo je mnogo komada napraviti. A već posustala Rabinerica, zbog i ostalog posluženja, koje se tom prilikom u templu služi, nije mogla sve postići.

Kad prispiju lubenice i tikve Luna bi Rabinerovoj obitelji skuhalo "dulsi di kalavasa" (slatko od tikve) i "dulsi di karpus" (slatko od lubenice). Ako bi njihov sin Jaša tada bio u Sarajevu, rado bi po slatko došao da ujedno i posjeti staru porodicu Davida i Lune, kod kojih je i u ratnim danima navraćao. Te i da evocira davne divne dječije dane provedene sa Lunom u Banja Luci.

Sve do unazad nekoliko poslednjih godina, kada se s jeseni slavi blagorodni Sukot (praznik berbe), porodica Romano jedno od slavljeničkih popodneva dolazila bi u posjetu Luni i Davi u Mali Alifakovac. Lijepo uređena Suka (kolibica od pruća i cvijeća), na kaldrmisanoj avliji, sa još neuvelim ružama i krizantemama, te stare, iznemogle duše vraćalo je u nekad burnu, lijepu prošlost.

Iako je željela, obitelj Romano rijetko je dolazila kod Davida i Lune. Ali povodom rođenja Davidovog unuka Davida-Dade, došli su da sa zadovoljstvom čestitaju taj veliki božji dar porodici Albahari. Tako prisno i intimno prijateljstvo dveju starih jevrejskih porodica trajalo je sve do života obitelji Romano.

Prošle su šezdesete godine tog dramatično-uzbudljivog dvadesetog vijeka. Proteklih dvadesetak godina po završetku rata, živjelo se u Bosni mirno, u izvjesnoj slozi sa svim nacionalnostima. Ali i pored želje da se u tom sada beskonačno voljenom miru, još po koja godina proživi, Sinjora Rahela počinje gubiti svoju snagu. Polako jedna za drugom rađaju se staračke, teško podnošljive bolesti. One, još umno razboritoj Sinjori Raheli daju nagovještaj da se bliži kraj njenog ovozemaljskog življenja. Svjesna toga Rubisa mirno i spokojno očekuje kada će joj Višnji odrediti dan polaska sa ovoga svijeta. Sa svojim vjernim suprugom, sa kojim je u ljubavi, slozi i poštovanju provela više od pola vijeka, sada se teška srca odvaja. Sama, da nikom bol u duši ne nanosi, kroz suzicu u oku potsjeća se Rubisa na svoj "zlatni pir", kojeg je sa svojom familijom i velikim brojem jevrejskih porodica 1953. godine proslavljala u Sarajevu.

Rabin je uznemiren i dezorjentisan, ali trudi se da to ne ispoljava. Želja mu je da njegova blaga, razborita Rahela kroz njegov bol ne nasluti svoj brzi odlazak. Tako će lakše, ne gledajući tugu u srcu Menahema zaspati i zauvijek otići od njega. Jedina utjeha mu je, što vjeruje da će uskoro i on poći u susret svojoj voljenoj supruzi.

Sva su djeca i unuci na okupu, razgovaraju sa majkom, ne puštaju suzu pred njom ali u tužnim mislima naziru skoro vrijeme odlaska njihove drage majke.

Jevreji grada sa tugom prate taj tužan događaj. Pretužne su Jevrejke Sefardkinje, koje su uz Sinjoru Rahelu uvijek uz poučne razgovore, doživljavale i drage, vedre trenutke. Tuga je udvostručena, jer će stari, dobri Rabin u dubokoj starosti ostati sam.

Uskoro, tog tužnog dana 16. XII 1966. godine Rabinova Rubisa Rahela mirno je zaspala, napuštajući svoju dragu, mnogobrojnu obitelj. Od tada ta draga, toplinom ozarena kuća postala je Rabinu prazna, pusta, gluva. Tu tešku iznenadnu žalost nastojali bi njegov sin Samuel i snaha Fanika, koliko je

moguće ublažiti. I u kući Rabinera živjelo se, kao i u većini jevrejskih starijih obitelji, da je "mužer" (suprug) u kući više nego gost. Sve domaćinske poslove obavljala bi supruga. Domaćin kuće bio je apsolutno poštovan. Ta stara, generacijama prenošena tradicija, Rabinu je sada mnogo patnje zadala. Pošto nije poznavao ni jedan od kućnih poslova, usamljenički život još teže mu je padao. Samuelova supruga preuzela je sve kućne obaveze, te Rabin u ničem nije oskudjevao. Nastojala je Fanika da bar približno, kao nona udovolji svekru Menahemu! Njegova unučica Blanka i unuk Slobodan skoro svaki dan obilazili su svoga nona. Njihov dolazak, u sad Rabinerov tužan stan, bila bi za njega najveća radost, dok za dječicu bol i duboka praznina u njihovim dušama.

Također je pažnja Dave i Lune sada prema Rabinu udvostručena. Vrlo često a posebno za "noći di Šabat" (subotnje večer) Luna bi poslala Rabineru neko od španskih jela. To bi starog Rabina obradovalo a i ganulo. Tada bi mu slika male Lunice iz davnih vremena zablistala pred očima.

I dok je Sinjora Rahela bila živa, Rabiner bi svakog jutra puna zembilja vraćao se sa Markala. Sada za razliku od prije, sagnute glave, skrušen, umišljen, istim putem preko "đumurija" mosta na Miljacki vraćao bi se kući. Nekad je sa radošću zastajao i zagledao kako Miljacka kotrljajući se niz česte kaskade, juri u susret svojoj starijoj sestri rijeci Željeznici. Do nedavno njegovom oku to je pružalo prijatan, izuzetan doživljaj, sada ga pogled na Miljacku više ne privlači. Teško je bilo tada, u susretu sa tom voljenom osobom prići mu, ne znajući šta je najprikladnije izustiti. Ipak svi su mu prilazili, ljubili ruku i pomogli da sada, poluprazan zembilj donese do kuće.

Za sve vrijeme, još tog malo života kojeg je pred sobom imao, naš dobri Rabin bio je sve više odsutan, toneći sve dublje u samačke brižne misli. Sve za njega i oko njega bilo je bezvrijedno. Tračak svjetlosti u oku zablistao bi samo u susretu sa voljenom djecom. I jedino još molitva u alkal (templu), uz brižni pomen na svoju suprugu, dala bi oduška njegovoj duši. Tiho preživljavanje sve više ga je vuklo na put ka svojoj, kroz ceo život voljenoj i cijenjenoj Raheli.

I zaista, samo dvije nepune godine po odlasku njegove supruge Rubise Rahele 30. X 1968. godine u osamdesetosmoj godini života tiho, nečujno ugasio se život, prestalo je da kuca srce našeg voljenog, skromnog i poštovanog Rabina Menahema, Romana. Uz sve vjerske i državne počasti, uz prisustvo velikog broja stranih rabina, pored mošti njegove supruge Rahele, obavljena je sahrana Nadrabina Romana, počasnog građanina grada Sarajeva na pročelju sefardskog groblja u Barama.

Teška, ojađena srca sinovi, snahe i unuci napuštaju svoj donedavno topli, sada pusti roditeljski dom, u bolnim mislima da neće imati snage da na taj kućni prag više ikada stanu. Uspomene iz roditeljskog doma, ukrasiće njihove

domove. Kroz svakodnevne poglede na njih oživljavajuće bolne ali i lijepe, nezaboravne trenutke doživljene uz svoje roditelje.

Jednu, od samo dvije nađene uspomene na život pre II svjetskog rata, čuveni, sada već stogodišnji čiviluk poklonili su Luni i Davidu Albahariju, dugogodišnjim, bliskim prijateljima roditelja. Sada taj starinski zeleno-čohani čiviluk krase predsoblje jedne od Luninih kćerki. U posjedu te Lunine kćerke je i dobro očuvan, servis za ručavanje i crnu kafu od poznatog češkog porculana. To je bio poklon sveštenečke porodice Romano i njihovog sina dr. Samuela na dan njenog vjenčanja. Prilikom svečanog posluženja, preko tog voljenog poklona, uz prigodnu besjedu, evociraju se uspomene na davno preminule drage osobe, porodice Romano i porodice Albahari.

. . . .

Rabin Menahem, Avrahama Romano potiče iz poznate sarajevske sefardske porodice. Kao sin sarajevskog nadrabina, već od rane mladosti želio je da postane rabin. U tome su ga roditelji svesrdno podržavali.

Rođen davne 1882. godine rabinsku školu završava u Sarajevu. Za svog životnog saputnika 1902. godine odabire lijepu Kamhi Rahelu iz Višegrada. Od tada svoj prvi, veoma voljeni rabinski poziv obavlja u Banja Luci. U tom periodu kao mlad, učen i ambiciozan Rabin svestrano je angažovan u svim i ostalim jevrejskim aktivnostima. Iz tog perioda poznati su mnogi humani poduhvati sveštenečke porodice. Posebno u teškim ratnim danima.

Da bi svojoj djeci omogućio obrazovanje, 1919. godine odlazi u Zagreb, gdje preuzima dužnost sefardskog rabina.

Kako godine poodmiču to se sve jača nostalgična osjećanja javljaju u dušama bosanskih podanika Menahema i Rahele Romano. U svoje Sarajevo vraćaju se 1936. godine. Tada, pored rabinske dužnosti postavljen je za vjeroučitelja u rabinskoj školi. Taj period sve do 1941. godine. Rabin Romano proučava historijat jevrejskog naroda od vremena izgnanstva Jevreja iz Španije.

U svome "maniskriptu" pod nazivom "O srajevskim rabinima", Rabin Romano temeljno i vjerodostojno opisao je visoke sveštenečke ličnosti u periodu od 1623-1941. godine. Prvi opisani sarajevski rabin iz perioda 1623-1640. godine je rabin Samuel Baruh. Poslednji opisani je dr. Moric Levi nadrabin u Sarajevu. U vrijeme fašizma u Evropi, pod teškim fizičkim terorom dr. Levi okončao je život u Gracu 1942. godine. U svome "maniskriptu" Rabin

Romano opisao je i svoga oca, sarajevskog nadrabina. On navodi da je Merkado Avram J. Romano od 1903-1913. godine bio predsjednik Bet-Dina (jevrejski religijski sud), u Sarajevu. 1913. godine odlučuje da se iseli u Jerusalem. Kao popularan i poštovan, bio je ispraćen od ogromne mase naroda. Bio je uvažavan i cijenjen među jerusalimskim rabinima. Umro 1937. godine.

Ova detaljno i naučno opisana studija pokojnog Nadrabina Menahema Romana veliki je dragocjeni doprinos hronološki unošenom opisu vjerskih, a ujedno i svjetovnih vođa jevrejskog naroda u gradu Sarajevu. Također i na prostoru dobrog dijela Balkana.

Tu dragocjenu studiju pisanu u rukopisu objelodanio je i ozvaničio dr. Haim Kamhi iza II svjetskog rata u knjizi "Spomenica" –400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu. U njoj dr. Kamhi navodi: "Kroz generacije, sve do 1941. godine u Sarajevu bio je jako razvijen duhovni život Jevreja, te je zbog toga prozvan "Jerušalaim čiko" (mali Jerusalem). U njemu je živjelo i djelovalo veliki broj učenih i veoma poznatih rabina. Oni su vršili snažan uticaj ne samo na duhovni život svojih vjernika, nego i na moralno-kulturni lik jevrejske zajednice.

Za svoja istorijska istraživanja Rabin Romano imao je veliku pomoć i saradnju od supruge Rahele. Tiaster Rahela mnogo je čitala. Posebno želila je upoznati istorijat jevrejskog naroda i pretežno se služila ladino jezikom.

Od 1945. godine Rabiner Romano obavlja dužnost sarajevskog rabina. Pored revnosnog obavljanja vjerskih dužnosti, aktivno učestvuje u Jevrejskoj Opštini Sarajevo. Veoma požrtvovano radi u obnovi i ostalih Jevrejskih zajednica na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Odlukom tadašnjih vlasti novi sefardski hram u centru grada obnovljen je i namjenjen za Radnički univerzitet "Djuro Djaković". Da bi se obilježila njegova dotadašnja namjena, želilo se u atriju templu postaviti neki od jevrejskih simbola. Jednoglasno je prihvaćen prijedlog Rabina Romana da se postavi monumentalna, mramorna MENORA. U mramoru skladno isklesana menora, vjerovatno i danas krasi atrij nekad sefardskog templu u Sarajevu!

Zahvaljujući požrtvovanom radu, bliskosti, sradnji i poštovanju svih ostalih konfesija i vlasti Rabin Romano imenovan je za Nadrabina Jugoslavije. Tu dužnost obavljao je sve do svoje smrti.

TAKAV JE BIO POŠTEN I PLODAN ŽIVOT VOLJENOG I NEZABORAVNOG RABINA MENAHEMA, AVRAMA ROMANA!

Lik sarajevskog sefardskog nadrabina (hahambaše) iz XVIII vijeka